

HÂİRÎ

(الحائري)

Abdülkerim b. Muhammed Ca'fer
(1859-1937)

İranlı fakih ve dinî lider.

Orta İran'daki Yezd şehrinin Mihricürd köyünde doğdu. İlk öğrenimini Erdekân ve Yezd'de tamamladıktan sonra Irak'a gitti. Sâmerrâ'da Şeyh Fazlullah Nûrî, Mirza İbrâhim Mahallâtî, Mirza Muhammed Hasan eş-Şîrâzî ve özellikle Seyyid Muhammed el-Fişârekî'nin derslerine devam etti. Fişârekî, Şîrâzî'nin 1312'de (1895) ölümü üzerine Necef'e gidince Hâirî de onunla birlikte gitti ve hocasının 1898 yılında vefatına kadar öğrenciliğini sürdürdü. Daha sonra Ahund Molla diye bilinen Muhammed Kâzım-ı Horasânî'nin derslerine katıldı ve onun en başarılı öğrencilerinden biri oldu. Bu sırada gittiği Kerbelâ'da çevresine toplanan öğrencileri yetiştirme çabalarından dolayı Mirza Muhammed Taki-i Şîrâzî'nin takdirini kazandı. 1900 yılında Erâk'ın (Sultanâbâd) ileri gelenlerinden Seyyid Mustafa ve babası Hacı Âgâ Muhsin'in daveti üzerine oraya gitti. Erâk'te verdiği derslere çok sayıda öğrencinin devam ettiği bilinmektedir. Batılı güçlerin İslâm dünyası üzerindeki hâkimiyet emellerini göz önünde bulunduran Hâirî, sorumlu bir dinî lider olarak politikaya karışmamanın gerektiğine inanmış ve bunu ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Onun bu tutumu, kendisini davet eden Seyyid Mustafa'nın aktif siyaset anlayışına aykırı düşüşünden Erâk'ten ayrılmak zorunda kaldı. Önce Necef'e, ardından Kerbelâ'ya gitti. Kerbelâ'da bulunduğu dönemde çalışmalarını tamamen fıkıh ve usul öğretimi gibi dinî konulara hasretti. Bir süre sonra tekrar Erâk'e döndü ve 1913-1922 yılları arasında burada çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

Hâirî

1920'de iki büyük Şîî müctehidi Mirza Muhammed Taki-i Şîrâzî ve Şeyhüşşerîa el-İsfahânî diye bilinen Fethullah b. Muhammed Cevâd Namâzî eş-Şîrâzî'nin ölümünden sonra merci-i taklîd makamı Necef'te Seyyid Ebû'l-Hasan el-İsfahânî ve Mirza Muhammed Hüseyin en-Nâinî'ye, İran'da ise ilim adamlarının ve halkın güvenini kazanan Hâirî'ye intikal etti. Hâirî merci-i taklîd olduktan sonra da ilimle uğraşmayı tercih edip tedris faaliyetlerini sürdürdü. Bu tavrı Şîa din sınıfı üzerindeki geniş ölçüde etkili oldu. Buna karşılık Irak'taki âlimlerin, Şîî dünyasında menfaati olan İngiltere'ye ihtiyatsız şekilde ve doğrudan karşı çıkmaları nüfuzlarının kırılmasına sebep olmuş ve başta Nâinî, İsfahânî, Şeyh Mehdi el-Hâlisî olmak üzere birçok âlimin ilmi faaliyetlerinin yasaklanmasına, dolayısıyla Irak'taki Şîî ilmi çevrenin değerinin düşmesine yol açmıştır.

Kum şehrinin tanınmış âlimlerinden Âyetullah Muhammed Taki Bâfkî başkanlığında bir heyetin, Hâirî'yi ziyaret ederek Havze-i İlmiyye'nin başına geçmesini ve dinî öğretim kurumlarını yeniden düzenlemesini teklif etmesi üzerine Hâirî 1922 yılı Martında öğrencisi Rûhullah Humeynî, Muhammed Taki Hânsârî ve Gülpâyigânî ile birlikte Kum'a gitti. Kısa zamanda ders halkalarını kurarak öğretim faaliyetini başlattı. Onun Kum'a gittiğini öğrenen Sadreddin Sadr, Muhammed Kâzım Şeriatmedârî ve Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî gibi âlimler de bu şehre gelip yerleşti. Bu arada son Kaçar Hükümdarı Ahmed Şah bizzat Kum'a gelerek kendisini ziyaret etti. Kum, din öğrenimi gören ve sayıları 1000'e yaklaşan öğrenciler sayesinde Kerbelâ ve Necef'e rakip bir şehir haline geldi. Hâirî, kurduğu veya islah ettiği müesseselerde eğitim ve öğretimi düzene soktu. Hızla bir öğrenci ve ulemâ merkezi haline gelen Kum'da İngilizler tarafından Irak'tan sürgün edilen Mehdi el-Hâlisî, Ebû'l-Hasan el-İsfahânî, Mirza Muhammed Hüseyin en-Nâinî, Ali eş-Şehristânî ve Abdülhüseyin el-Hücce gibi âlimler halkın ve devlet adamlarının sıcak ilgisiyle karşılaştılar. Irak dinî muhitinin kısmen de olsa İran'a intikal etmesi, o devirde İran'ın en güçlü adamı olan Serdar Sipah (Rızâ Şah Pehlevî) tarafından iyi karşılanmadı. Zira böylesine güçlü bir dinî çevre İran'da yeni teşekkül eden komünist hareketi zayıflatılabildi. Ayrıca Hâirî, 1924 yılında Irak'ta kurulacak olan cumhuriyet idaresine taraftar olmamış, Kum halkını gösterilere çağırması ve bu sebeple yönetim

tarafından kendisine bazı kısıtlamalar konmuştu. Hâirî'nin Kum'da geliştirmeye muvaffak olduğu dinî müesseseler daima hükümetin baskılarına hedef teşkil etmiştir. Bu arada Hâirî'nin, yardımcısı Muhammed Taki Bâfkî'nin 1927 yılında tutuklanmasında da devlete karşı herhangi bir tepkisi görülmemiştir. Sadece 1928'de hükümet politikasına karşı tavrını ortaya koymuş, şaha gönderdiği bir telgrafla tek tip elbise giyilmesi mecburiyetini getiren kıyafet kanununu protesto etmiştir. Hâirî bunun dışında politikaya girmemiş ve Rızâ Şah Pehlevî'ye karşı başlatılan muhalefet hareketine katılmamıştır. Yılmadan faaliyetlerini sürdüren Hâirî, özellikle Kum'da halkın yararına olan müesseseleri kurmaktan geri kalmamış; Kum Hastahanesi, Feyziye Kütüphanesi, yeni kabristanın tesisi, Kum medreselerinin tamiri, Feyziye Medresesi'ne bazı ilâvelerin yapılması onun tarafından gerçekleştirilmiştir.

Hâirî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında hepsi de "âyetullah" olan Seyyid Ahmed b. Yûsuf Müsevî, Muhammed Taki Hânsârî, Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî, Muhammed Kâzım Şeriatmedârî, Seyyid Muhammed Rızâ Gülpâyigânî ve Rûhullah Humeynî en meşhurlarıdır. Kendisinin politikadan uzak durmasına karşılık bu öğrencilerinin siyasetle iç içe bulunması dikkat çekicidir. Oğulları Şeyh Murtazâ ve Şeyh Mehdi İran'ın tanınmış âlimlerinden olup Şeyh Mehdi Âyetullah Burûcirdî tarafından irşad için Washington'da görevlendirilmiştir. 28 Şubat 1937'de Kum'da vefat eden Hâirî, İmam Mûsâ el-Kâzım'ın kızı ve Ali er-Rızâ'nın kardeşi Fâtıma'nın harem revakında defnedildi.

Eserleri. Hâirî'nin daha çok fıkıh ve usûl-i fıkıh konularında telif ettiği eserleri şunlardır: 1. *el-Hâşiye 'ale'l-'Urveti'l-vüşkâ* ([baskı yeri yok] 1347). Seyyid Muhammed et-Tabâtabâî el-Yezdî'nin eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir. 2. *Kitâbü's-Şalât* (her iki eser için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şîa*, VI, 149; XV, 57). 3. *Dürrü'l-fevâ'id* (*Dürrü'l-uşûl*) (I-II, Tahrân 1337, 1338). İctihad ve taklid konuları dışındaki usûl-i fıkıh meselelerini ihtiva etmektedir. 4. *Takrîrât*. Hocası Fişârekî'nin usûl-i fıkıhla ilgili takrirlerini ihtiva eden bir eserdir. 5. *Müntehabû'r-resâ'il* (Necef 1345). Çeşitli risâlelerinden derlenerek hazırlanmıştır. Hâirî'nin bunlardan başka *Kitâbü'n-Nikâh*, *Kitâbü'l-Mevâriş* ve *Kitâbü'r-Raâdâ* adlı eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir (Tebriîzî, I, 67).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed-i Kesrevî, *Târîh-i Meşrûta-yi İran*, Tahran 1951, s. 281-285, 409; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'elliftin*, V, 320; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, I, 66-68; Gorgis Avâd, *Mu'cemû'l-mû'elliftine'l-İrâkıyyîn*, Bağdad 1969, II, 305; A'ya-nû's-Şî'a, VIII, 42; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1983, VI, 149; VIII, 118; XV, 57; a.mlf., *Tabakâtü a'lâmi's-Şî'a*, Meşhed 1404, III, 1158-1167; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 56; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 312-313; Hamid Algar, "Religious Forces in Twentieth Century Iran", *CHIr*, VII, 743-744; Abdul-Hadi Hairî, "Hâ'iri", *EP Suppl.* (İng.), s. 342-343.

MUSTAFA ÖZ

HAK

(bk. HAKKÂKLİK).

HAK

(الحق)

Bir kitapta yanlış olarak veya fazladan yazılmış kısmın bıçak ucuyla kazınarak silinmesi anlamında hadis terimi

(bk. DARB).

HAK

(الحق)

İslâm literatüründe çeşitli anlamlarda kullanılan bir terim.

Sözlükte "gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak" anlamlarında masdar ve "gerçek, sâbit, doğru, varlığı kesin olan şey" anlamlarında isim olan hak kelimesi (çoğulu *hukûk*) genellikle *bâtıl*ın zıddı olarak gösterilir (*Lisânü'l-Arab*, "hkk" md.; *Tâcü'l-arûs*, "hkk" md.). D. B. Macdonald (E. E. Calverley), İbrânice'de benzer bir kökün "ağaç, taş veya metalin içini oymak; yazmak, kaydetmek, tasvir etmek; buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek; Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz" mânalarına geldiğini belirterek (*EP* [Fr.], III, 84) hak kelimesinin bu dilden gelmiş olabileceğini ima ederse de Sâmî dil ailesinden olan Arapça ve İbrânice'deki herhangi bir kelimenin yakın anlamlar ifade etmesi doğaldır. Bu durum karşısında birinin ötekinden geldiğini iddia ve ispat etmek oldukça zordur. Râgıb el-İsfahânî, hakkın asıl mânasının "mutabakat ve muvafakat" olduğunu belirttiğinden sonra âyetlerden örnekler vererek başlı-

ca dört anlama geldiğini belirtir. 1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden; bundan dolayı hak Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır. 2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş; Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda haktır. 3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi. 4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş (*el-Müfredât*, "hkk" md.). Seyyid Şerîf el-Cürcânî, hakkın "inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sâbit) olan şey" biçimindeki sözlük anlamını verdikten sonra Teftâzânî'den iktibasla (*Şerhu'l-Akâ'idü'n-Nesefiyye*, s. 12-13) terim olarak "gerçeğe mutabık olan hüküm" anlamına geldiğini, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için de kullanıldığını belirtir ve *bâtıl*ın zıddı olduğunu söyler (*et-Ta'rifât*, "hak" md.). Nitekim kitâbî dinlerden birine mensup olanlara ve müslümanlara, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinden olanlara "ehl-i hak", bunların dışındaki din ve mezhep mensuplarına da "ehl-i bâtil" (ehl-i dalâl) ismi verilmiştir. İsrâkî filozof Şehâbeddin es-Sühreverdî, *el-Meşârî' ve'l-mu'târahât* adlı eserinde hak terimine ait tarif mahiyetindeki açıklamaların başarılı bir özetini vermiştir (I, 210).

□ İSLÂM DÜŞÜNCESİ. Hak kelimesi Câhiliye döneminde kullanılmaktaydı. Lebîd b. Rebîa'nın *Mu'allaka's*ında yer alan, "Ganimetleri paylaşırken oymağa hakkını veren biziz; oymağın hakları uğruna öfkelenerek kendi hukukundan vazgeçen biziz" anlamındaki beyitte (*Zevzenî*, s. 159) hak ve hukuk kelimeleri birinin sahip ve mâlik olduğu şeyi ifade etmektedir. Yine Lebîd'in *Dîvân'ı* (s. 66, 74, 91, 120, 202), Meydânî'nin *Mecma'u'l-emşâl'i* (I, 230, 405), Ebû Temmâm'ın *Dîvân'ı* (s. 252, 262, 278) gibi klasik kaynaklarda "gerçek, sâbit, doğru söz" vb. anlamlarında geçmektedir. Lebîd'in Allah'ı yegâne gerçek olarak gösteren, "Bilinmelidir ki Allah'tan başka her şey bâtildir" mânasındaki mısraı (*Dîvân*, s. 132), Hz. Peygamber'in "şairlerce söylenmiş en doğru söz" şeklindeki iltifatına mazhar olmuştur (Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 26; "Edeb", 90; Müslim, "Şî'r", 3-6).

Kur'an-ı Kerim'de 247 yerde geçen hak kelimesi âyetlerin çoğunda *bâtıl*ın zıddı olarak kullanılmıştır (meselâ bk. el-Bakara 2/42; en-Nisâ 4/105; el-Mâide 5/77). Öteki anlamları arasında "vâkaya, gerçeğe uygun söz" (el-A'râf 7/169; Sâd

38/84); "doğru haber" (el-Mü'minûn 23/62); "doğru yol" (Yûnus 10/35); "aslına uygun bilgi, inanç, yakîn" (Yûnus 10/36; en-Necm 53/28; el-Vâkıa 56/95; krş. Taberî, XV, 89); "delil" (Yûnus 10/76, 77; krş. Taberî, XV, 102, 105); "bir olayın iç yüzü" (Yûsuf 12/51); "adalet" (el-A'râf 7/89; el-Enbiyâ 21/112; Sâd 38/22, 26; ez-Zümer 39/69, 75); "görev, ödev, hüküm" (el-Bakara 2/180, 236, 241; er-Rûm 30/47) en çok dikkati çekenleridir. Başkalarıyla ilgili yükümlülüklerle aykırı davranışların niteliğini belirtmek üzere "bi-gayri'l-hakkı" ve "bi-gayri hakkın" (haksız yere) (el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112, 181; eş-Şûrâ 42/42), yine başkalarıyla alâkalı bir genel hükmün dışına çıkmaya cevaz veren "il-lâ bi'l-hakkı" (ancak haklı bir sebeple) (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68) tabirleri Kur'an'da sıkça geçmektedir. Kur'an'da hak kelimesi "gerçek, sâbit, doğru" gibi anlamları dolayısıyla Kur'an'ı ve İslâm'ı ifade ettiği gibi (el-İsrâ 17/81, 105; el-Kehf 18/29) vukuu kati olan ölüm için de kullanılmıştır (Kâf 50/19). Daha çok "vaad" kelimesiyle birlikte âhiret hakkındaki haberler, müjde ve tehditler de hak ile ifade edilir (el-Enbiyâ 21/97; Gâfir 40/55). Hak kelimesi "varlığı kesin olan, mutlak gerçek, hikmete uygun olarak icat eden" anlamlarından dolayı Allah'ın bir ismi veya sıfatı olarak da geçmektedir (el-En'âm 6/62; Yûnus 10/30, 32; el-Hac 22/62). Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Kur'an'da hak kelimesinin müfessirlere göre başlıca on sekiz anlamda kullanıldığını belirtir ve âyetlerden örnek vererek bu anlamları şöyle sıralar: Allah, Kur'an, İslâm, adalet, tevhid, sıdk, mal, vücûb, ihtiyaç, pay, beyan, Kâbe'nin durumu, haram ve helâli açıklama, kelime-i tevhid, ölüm, kesinlik, cürüm, *bâtıl*ın zıddı (*Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 266-269).

Hak kelimesi Kur'an'daki anlamlarıyla hadislerde de geniş olarak yer almıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hkk" md.). Hz. Peygamber'in uzunca bir duasında geçen, "Allahım! Sen haksın, senin vaadin haktır, sana kavuşmak haktır, senin sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır" (Buhârî, "Tehec-cüd", 1) cümlelerindeki hak kelimelerinden ilki "varlığı kati olan, kuşkuyla yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sâbit olan" şeklinde açıklanmış ve bu vasfın yalnız Allah'a mahsus olduğu, çünkü sadece Allah'ın ezelden ebede yokluktan münezzehe bulunduğu belirtilmiştir (İbn